

Ut Christus ecclesiam suam... redigat in
concordiam piam et perpetuam

Egyháztörténeti Szemle

A TARTALOMBÓL:

Vörös Géza

Állambiztonság és egyházak

Tamási Zsolt

A forradalmi változások
és a magyarországi
egyházmegyéek álláspontjának
hatása az erdélyi római
katolikus egyházmegyére
1848-ban

Borbély Tamás

Alexandersohn Jonathán és a
csabai rabbiper

*tizedik évfolyam
negyedik szám*

Anno Domini
MMIX

Folyóiratunk támogatója

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Egyháztörténeti Szemle

2009. X. évf. 4. szám

Szerkesztők: Balogh Judit, Dienes Dénes, Fazekas Csaba

A szerkesztőség címe: 3950 Sárospatak, Rákóczi u. 1.; Tel./fax: (47) 311-057.
E-mail: reftud@jtf.hu

További információ: Miskolci Egyetem BTK, Újkori Magyar Történeti Tanszék; 3515 Miskolc-Egyetemváros; Tel.: (46) 565-223; Fax: (46) 362-963. E-mail: bolfazek@gold.uni-miskolc.hu

A folyóirat kiadója: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 3950 Sárospatak, Rákóczi u. 1.

Tördelés: Timári István

Technikai munkálatok: Fazekas Csaba és Timári István

Nyomdai munka: Maxima Cs-A Kft. Nyomdaüzeme, Miskolc.

Felelős vezető: Kundráth Csilla

A címlaptervet James D. Doepp készítette, a címlapot a tarcali református templom képének felhasználásával Timári István szerkesztette. Jelmondat: „Hogy Krisztus az Ő egyházát juttassa megszentelt és örök egyetértésre.” (*Philip Melanchton*)

Web: <http://www.egyhtortszemle.hu>

ISSN 1585-7476

A.D. MMIX

Tartalom

Tanulmány

Állambiztonság és egyházak <i>Vörös Géza</i>	3
---	---

Közlemények

A tornai főesperesek, 1776-1945 <i>Béres Gyula</i>	20
A forradalmi változások és a magyarországi egyházmegyéek álláspontjának hatása az erdélyi római katolikus egyházmegyére 1848-ban <i>Tamási Zolt</i>	35
Alexandersohn Jonathán és a csabai rabbiper <i>Borbély Tamás</i>	67
„még a fészekből leeső verébfiókára is” Adalék a Losonczi András-féle imádások (1660-1662) hátteréhez és forrásaihoz <i>Fekete Csaba</i>	87

Recenziók

Hirschmann, Vera-Elisabeth: Horrenda Secta. Untersuchungen zum frühchristlichen Montanismus und seinen Verbindungen zur paganen Religion Phrygiens. <i>(ism.: Szilávik Gábor)</i>	89
Arnold Angenendt: A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. <i>(ism.: Jakab Attila)</i>	102

Imre Mihály: A Vizsolyi Biblia egyik forrása. Petrus Martyr. (ism.: Sziráki Szilvia).....	108
Bottyán János: A magyar biblia évszázadai. (ism.: Oláh Róbert).....	110
Kösa László: Tartozni valahová. Protestantizmus és református azonosságtudat. (ism.: Kovács I. Gábor).....	113
A holokauszt és a keresztény világ. (ism.: Nagy Antal Mihály).....	119

Állambiztonság és egyházak¹

Vörös Géza

Az egyházak működési feltételeinek keretei

A Párt

A második világháborút követően kialakuló új politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok között az egyházak helyzete alapvetően megváltozott. 1945-től 1948–1949-ig lezajlott az egyházak és az állam szétválasztása. Az egypártrendszer létrejöttétől egészen 1989-ig a mindenkori állami egyházpolitikát az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) politikája határozta meg, amelynek irányítása alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek.²

Az Állami Egyházügyi Hivatal

A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezeti egységén belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt.³ Az ÁEH-nek kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajtásáról.⁴ A Hivatal a megyei tanácsokhoz egy-egy egyházügyi főelőadót, a püspöki székhelyekre egyházügyi megbízottat küldött, akik gondoskodtak az egyházpolitikai rendelkezések betartatásáról, az egyházi tevékenységek ellenőrzéséről. Az ÁEH önállóságát 1956. december 31-ével az Elnöki Tanács 33/1956. számú törvényerejű rendelete (tvr.) szüntette meg.⁵ Feladatkörét lényegében megtartva a Művelődésügyi

¹ Köszönöm Gyarmati Györgynek, Petrikné Vámos Idának, Czene-Polgár Viktóriának és Papp Istvánnak a tanulmány készítésében nyújtott segítségüket. Külön köszönet illeti Tóth Esztert a tanulmány egészéhez és a szervezettörténeti részekhez adott értékes segítségért.

² A kérdés alapos tárgyalását ld. KÖBEL SZILVIA: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között. Bp., 2005. (továbbiakban: KÖBEL, 2005.) 32–44. p.

³ BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. köt. Bp., 2005. (továbbiakban: BALOGH–GERGELY, 2005.) 955–957. p. Az ÁEH iratai a Magyar Országos Levéltárban találhatók meg.

⁴ KÖBEL, 2005. 62–63. p. Az ÁEH tevékenységéről bővebben: KÖBEL SZILVIA: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az '50-es években (1951–1959). In: *Magyar Közigazgatás*, 2000. 8. sz. 504–512. p.; KÖBEL SZILVIA: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig (1959–1989). In: *Magyar Közigazgatás*, 2001. 10. sz. 608–618. p.; KÖPECZI BÓCZ EDIT: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Bp., 2004.; SZÁNTÓ KONRÁD OFM: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Bp., 1990.

⁵ BALOGH–GERGELY, 2005. 976. p.

Minisztérium felügyelete alá vonták: annak egyik osztályaként, Egyházügyi Hivatal néven működött tovább. A 25/1959. számú tvr.-tel a Minisztertanács főfelügyelete alá helyezve, visszaállították önállóságát. Az ÁEH-t 1989-ben a 14. számú tvr. jogutód nélkül szüntette meg.⁶

Az egyházpolitika vázlata

Az egyházak és az állam közötti kapcsolati rendszer alakulásának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a mindenkori egyházpolitika ismerete. A koalíciós kormányzás időszakában főként az állam és az egyház szétválasztása, a vallásszabadság biztosítása, a felekezeti egyenjogúság megvalósítása, az egyházak szabad működésének lehetővé tétele volt a deklaratív cél. A gyakorlati megvalósítás azonban meghiúsult, hiszen a megszálló szovjethatalom támogatásával a kommunista párt egyeduralomra törő befolyása kezdetektől erőteljesen érvényesült. Várható volt, hogy az egyházakkal kapcsolatban is megszorító, korlátozó intézkedések következnek.⁷

Rákosi Mátyás, a párt főtitkára az 1948. január 10-i beszédében már felvázolta a Magyar Kommunista Párt (MKP) által elképzelt jövőbeni egyházpolitikai koncepciót, amely sajátságosan kívánta rendezni az állam és az egyház kapcsolatának kérdését. Eszerint „a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése [...] Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik [...] A magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.”⁸ 1949 és 1953 között nehezedett a legsúlyosabb teher az egyházakra. Az MDP Központi Vezetősége (KV) 1950. június 1-én a „klerikális reakció elleni harcról” hozott határozatában az egyházakkal szembeni fellépés fokozását, a teljes ellenőrzés megvalósítását tűzte ki célul. Mindez elsősorban a katolikus egyház ellen irányult.⁹ Az 1951. július 4-én kihirdetett 20. számú tvr. a főkegyúri jogkörbe tartozó egyházi tisztségekre való kinevezéseknél az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulását írta elő, méghozzá 1946. január 1-ig, visszamenőleges hatállyal.¹⁰ Ettől kezdve csak az állam által jóváhagyott személyeket lehetett egyházi tisztségekbe beiktatni. Bár 1953 után, Nagy Imre kormányzása alatt átmenetileg enyhült az egyházakra nehezedő nyomás, alapvető változás a pártállam egyház-

⁶ Uo. 1222–1223. p.

⁷ KÖBEL, 2005. 113. p.

⁸ GERGELY JENŐ: A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971. Bp., 1985. 59–60. p.

⁹ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Bp., 1951. 164. p. A határozat a „protestáns egyházakban, a zsidó egyházakban jelentkező reakciós irányzatokkal” szembeni fellépést is megemlíti. Uo. 168. p.

¹⁰ BALOGH–GERGELY, 2005. 959. p. A rendelet csak a katolikus egyházra vonatkozott.

politikájában nem történt. Az 1955 tavaszán végbement hatalmi visszarendeződést követően az egyházpolitikában is keményebb fellépés ígérkezett. Az MDP KV Titkárságának 1955. július 11-i határozata az egyházakkal kötött egyezmény maradéktalan betartására, az egyházi személyek politikai tevékenységének ellenőrzésére, a „reakciós megnyilvánulás” hatalmi eszközökkel történő visszaszorítására szólított fel.¹¹

A szabadságharc bukását követően az állampárt – immár MSZMP néven – újjászerveződve, az 1956. október 23-a előtti állapotok visszaállítását tűzte ki célul, és a konszolidációban elvárta az egyházak közreműködését. A forradalom alatt történt gyors személycserék megerősítették azt az egyházpolitikai koncepciót, hogy a legsürgetőbben megoldandó feladatok egyike az egyházak feletti közvetlen hatalomgyakorlás kérdése legyen. Így született meg az 1957. évi 22. számú tvr., mely szigorúbb rendelkezéseket tartalmazott az 1951. évi 20. tvr.-nél.¹² Előzetes állami hozzájárulás kellett a katolikus egyházon belüli kinevezésekhez és elmozdításokhoz, legyen szó püspöki székről vagy városokban, járási székhelyeken lévő plébánosi állásokról, az egyházi oktatásban a felsőfokú tanintézmények vezetőiről, tanáraitól, de akár a középiskolai igazgatói tisztségről. A tvr. hatályát kiterjesztették a református és az evangélikus egyház, valamint az izraelita felekezet bizonyos vezető tisztségviselőinek kinevezési és felmentési gyakorlatára is, amelyekhez szintén az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása volt szükséges. A tvr. rendelkezéseit visszamenőleges hatállyal, 1956. október 1-től léptették érvénybe. 1957-ben újjászervezték a békepapi mozgalmat,¹³ megalakult az Országos Béketanács Református, majd Katolikus Békebizottsága. A katolikus püspöki kar 1957-ben saját szervezésében létrehozta a békemunkát irányító Opus Pacist, így kívánván elkerülni, hogy a békepap-ság megossa a klérust. Miután azonban lojális ordináriusok kerültek az egyház élére, az Opus Pacis fokozatosan elvesztette jelentőségét.¹⁴

¹¹ A Titkárság határozata az Állami Egyházügyi Hivatal munkájának megjavítására és az egyház reakciós tevékenységének visszaszorítására. In: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956. Főszerk.: IZSÁK LAJOS. Bp., 1998. 363. p.

¹² BALOGH–GERGELY, 2005. 981–982. p.

¹³ 1950. augusztus 1-jén a hatalom támogatásával életre hívott papi békemozgalom, a Katolikus Papok Országos Békebizottsága volt, mely a rendszerrel együttműködő, azt hallgatólagosan vagy tevőlegesen is támogató katolikus papokat foglalta magában. 1956-ban, Mindszenty József bíboros kiszabadulását követően több egyházmegyei és országos vezető állásban lévő békepapot eltávolított pozíciójából. A békepapi mozgalom történetével kapcsolatban ld.: PÁL JÓZSEF: Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989). Bp., 1995. (továbbiakban: PÁL, 1995.)

¹⁴ TOMKA FERENC: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés. Bp., 2005. 116–117. p.; BALOGH MARGIT: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In: Magyarország a XX. században. Főszerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. II. köt. Szekszárd, 1997. (továbbiakban: BALOGH, 1997.) 392. p.

Megszorító intézkedései ellenére a Kádár-korszak egyházpolitikáját az jellemezte, hogy megpróbálta a Rákosi-rendszert túlélő egyházakat felhasználni az állam, a párt érdekeinek érvényesítésére, nemzetközi helyzetének erősítésére, elfogadtatására. Tevékenységüket – ellenőrzött keretek között – folytathatták, sok esetben jobb körülmények között, mint korábban, de cserébe az állampárt politikájának támogatására kellett buzdítaniuk híveiket.¹⁵ Az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) 1958. június 10-i határozatáról szóló tájékoztatóban megfogalmazták a következő évtizedek egyházpolitikájának alaptézisét, miszerint: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés.”¹⁶ 1958-tól a sztálinista módszereket fokozatosan a kifinomultabb eszközök váltották fel.¹⁷ A kialakuló népfrontpolitika sikerét jelezte, hogy az egyházakon belül egyre inkább az állam iránti lojális irányvonal került előtérbe, amit az 1958. júniusi határozat is szorgalmazott.¹⁸ A harcot immár a vallásos világnézet és nem az egyház ellen kellett megvívni, ezért vált hangsúlyossá az ideológiai oktatás: „a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése”.¹⁹

A békemozgalom erősítése, a lojális egyházi személyek támogatása, a társadalom folytatólagos ateista ideológiai dresszírozása volt a cél, és kategorikusan kizárták annak a lehetőségét, hogy az egyházak a meglévő jogi kereteken túl az ifjúság nevelésével is foglalkozhassanak.²⁰ A vallásszabadság „csupán a templomban gyakorolható vallásosságot” jelentette.²¹ Bár a szigorítás és a tűrés egyházpolitikája váltakozott, az MSZMP PB 1968. március 4-i határozata már alapvetően sikeresnek ítélte az előző tíz évet.²² Az állam és az egyházak kapcsolatának erősítését tűzték ki célul, természetesen a párt által meghatározott formában és keretek között. Az ún. egyházi reakcióval szembeni politikai fellépés szükségességét továbbra is deklarálták.²³

Az 1970-es évektől kezdve megfigyelhető általános enyhülés az egyházak és az állam viszonyában is érezte hatását. Az MSZMP PB 1973.

¹⁵ MÉSZÁROS ISTVÁN: *Kimaradt tananyag*. II. köt. A diktatúra és az egyház 1957–75. Bp., 1994. (továbbiakban: MÉSZÁROS, 1994.) 200. p.; GÁRDONYI MÁTÉ: *A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején*. In: *Vigília*, 2004. 1. sz. 28–29. p.; PÁL, 1995. 195–199. p.

¹⁶ BALOGH–GERGELY, 2005. 1003. p.

¹⁷ BALOGH, 1997. 392–394. p.

¹⁸ „A megüresedő püspöki és más vezető állásba *kizárólag* lojális egyházi emberek kerülhetnek.” BALOGH–GERGELY, 2005. 1005. p.

¹⁹ KÖBEL, 2005. 133. p.

²⁰ BALOGH–GERGELY, 2005. 1006. p.

²¹ MÉSZÁROS, 1994. 202. p.

²² KÖBEL, 2005. 137–139. p.

²³ TABAJDI GÁBOR – UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–90*. Bp., 2008. (továbbiakban: TABAJDI–UNGVÁRY, 2008.) 45. p.

december 4-i és az 1982. február 2-i határozata az eddig folytatott egyházpolitika helyességét a kitűzött elvek, valamint célok megvalósulásában látta, ezért ennek folytatását mondta ki, továbbá együttműködő partnerként a „törvényes egyházi vezetés” támogatására szólította fel az állami és társadalmi szerveket.²⁴ Az MSZMP PB 1982. február 2-i határozata azonban a lojális egyházi vezetéssel szembehelyezkedő egyházi csoportokkal kapcsolatban elsősorban már nem állami fellépést irányzott elő, hanem annak megoldását belső ügyükké minősítve, azt vezetőik feladatává tette.²⁵ 1983-tól kezdve az „egyházi reakció” kifejezést az enyhébb „egyházi ellenzék” kifejezés kezdte felváltani.

A nyolcvanas évek közepétől a nemzetközi politikai életben zajló változások, továbbá a hazai gazdaságban jelentkező problémák az állampártot egyházpolitikájának újragondolására késztette. Az addigi rendeletek sokaságára épülő kapcsolati rendszer helyett egy új, átfogó, az állam és az egyházak viszonyát szabályozó törvény előkészítésének igénye merült fel. 1989. május 16-án fogadták el a korszak utolsó nagy egyházpolitikai határozatát, amely továbbra is sikeresnek minősítette az 1958 óta kialakított állam és egyház kapcsolatát. Kimondta az állam párttól független egyházpolitikáját, tartalmi, szervezeti reformokat ígért ennek megvalósításában, valamint törvényi szabályozásban kívánta biztosítani a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülését.²⁶ Az MSZMP KB 1989. július 28-ai állásfoglalása már együttműködést ajánlott az egyházak, felekezetek, vallási közösségek számára a lelkiismereti és vallásszabadság biztosításához, amely „nemzeti céljaink elérésének és társadalmi eszményeink megvalósításának egyik elengedhetetlen feltétele.”²⁷

Ezt követően azonban az 1989-es esztendő hatalmas változásokat hozott: jogutód nélkül szűnt meg az MSZMP és az ÁEH, létrejött a többpártrendszer, október 23-án kikiáltották a köztársaságot, így véget ért a pártállami diktatúra. Az 1990. évi IV. tv. már biztosította az állam és az egyházak szétválasztását, a lelkiismereti és a vallásszabadság kérdésének érvényesülését.²⁸

Az állambiztonság és az egyházak

A belső reakció elhárítása és az egyházak

Az egyházpolitika irányvonalának az állampárt által kijelölt úton tartásában kitüntetett szerepe volt a magyar államvédelmi, majd állambiztonsági szerveknek. Már 1945-ben megalakult az MKP által kézben

²⁴ KÖBEL, 2005. 139–142. p.

²⁵ Ilyen csoport volt a katolikus egyházon belül a bulányisták és a regnumisták, a református egyházon belül a betánisták csoportja; a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai között az adventisták és a metodisták körében kialakult mozgalmak. KÖBEL, 2005. 141. p.

²⁶ KÖBEL, 2005. 145–146. p.; TABAJDI–UNGVÁRY, 2008. 47–48. p.

²⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1985–1989. Szerk.: VASS HENRIK. Bp., 1994. 625. p.

²⁸ BALOGH–GERGELY, 2005. 1234–1241. p.

tartott Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának és a Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya (PRO). 1946-ban ezen osztályokat egységesítették Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) néven, amelyet országos hatáskörű szervként közvetlenül a belügyminiszter felügyelete alá rendelték.²⁹ A PRO iratai között található 1945-ben kiadott 10. és 47. számú körözhelyéből kiderül, hogy a nyomozó főcsoportok számára meghatározott szakfeladatok között az egyházak tevékenységének figyelemmel kísérése még nem szerepelt.³⁰ Az ÁVO feladatai között már megtalálható az egyházakkal szembeni fellépés.³¹ Az ÁVO szervezeti felépítéséről 1948. július 6-án készített jelentés szerint hat alosztály működött Budapesten, melyek közül a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást.³² Ezt alátámasztja egy 1969-ben készített emlékeztető, mely az 1947–48-as évekre vonatkozóan az ÁVO 3. alosztálya feladatkörének jelöli meg az egyházak megfigyelését, a róluk való adatgyűjtést.³³ Az 1948-as szervezeti felépítésről szóló jelentés alapján az egyházi szervezetekben és társadalmi egyesületekben a VII. alosztály végzett hírszerző tevékenységet.³⁴ Más dokumentum az „alosztály” elnevezés helyett a „vonal” kifejezést használja. Egy 1948. június 14-én kelt, Hamvas Endre csanádi püspökről szóló jelentés, valamint a szintén ez évben készített hangulatjelentések között a tárgy megnevezése felett a „III. vonal” kifejezés található az „alosztály” helyett.³⁵

1948 szeptemberétől már közvetlenül a Belügyminisztérium (BM) felügyelete alá helyezték, és nevét Államvédelmi Hatóságra (ÁVH) változtatták. Ekkortól az egyházakkal kapcsolatos kérdések valószínűleg a „B”

²⁹ PALASIK MÁRIA: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 2000. 34–40. p.; CSEH GERGŐ BENDEGÜZ: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In: Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 1999. (továbbiakban: CSEH, 1999.) 73–74. p.

³⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, (továbbiakban: ÁBTL.) 1.1. – 10/1945. június. 5. Budapesti Főkapitányság PRO I. alosztályvezetői utasítása. 1. doboz (továbbiakban: d.); ÁBTL. 1. 1. – 47/1945. november 22. Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályvezető körözhelye. 1. d.

³¹ ÁBTL. 1. 2. Politikai hangulatjelentések. 5. d.; GYARMATI GYÖRGY: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 2000. (továbbiakban: GYARMATI, 2000.) 108., 117. p.

³² ÁBTL. 2. 1. XI/4 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 19. A 29 fővel működő alosztály feladatkörében szerepelt: egyházi vonalról információszerzés, tájékoztatás (pl. püspökkari konferenciákról), az egyházi tevékenység valamennyi területének feldolgozása, egyházi kémkedés elhárítása.

³³ ÁBTL. 2. 1. XI/5. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére 45.

³⁴ ÁBTL. 2. 1. XI/4 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 19.

³⁵ ÁBTL. 1. 2. Politikai hangulatjelentések 5. d. 858; 902; 1004; 1198. ÁBTL. 3. 1. 5. O–12817/1. Dr. Hamvas Endre. 76.

ügyosztályhoz tartozhattak, ahol a belföldi ügyek felderítésével a III. alosztály foglalkozott.³⁶

Az ÁVH 1950-től már önálló, csak a Minisztertanácsnak alárendelt állambiztonsági szervként funkcionált,³⁷ amelynek szervezeti keretein belül az I. Főosztályhoz tartozott a „Belső reakció elleni harc” osztálya, az I/2. osztály.³⁸ Ezen belül a „b” jelű alosztály feladata volt mind a történelmi egyházak, mind a kisegyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).³⁹

Sztálin halálát követően a Magyarországon is meginduló belpolitikai változások az ÁVH-t is érintették. Megszüntették önállóságát, és a BM szervezetébe tagolták be, de a vezetők nagy része az államvédelmisek közül került ki.⁴⁰ Az 1953 júliusától átalakuló BM államvédelmi osztályai közül a IV. számú feladatköre volt a belső reakció elhárítása,⁴¹ a „klerikális reakcióval” a 3. alosztály foglalkozott.⁴² A levéltári dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy 1955-ben ismét átalakították az alosztályi szervezetet. Az 1950–51 folyamán nyitott személyi és objektum dossziék alapján kimutatható, hogy a katolikus egyház a IV/5., a protestáns egyházak, kisegyházak, szekták a IV/6. alosztály feladatkörébe tartoztak.⁴³

³⁶ ÁBTL. 2. 1. XI/4 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 53.; CSEH, 1999. 76. p.

³⁷ M. KISS SÁNDOR: Péter Gábor Államvédelmi Hatósága, 1950–1953. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 2000. 137. p.

³⁸ ÁBTL. 2. 1. XI/5 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére 50.; Magyar Országos Levéltár, (továbbiakban: MOL.) XIX–B–1–au 1. cs. iktatószám nélküli. 26. d.

³⁹ Az alosztályok azonosítása sajnos az államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezetével, működésével kapcsolatos dokumentumok hiányos volta miatt csak közvetve, más iratok segítségével lehetséges. Az ÁVH I/2–b alosztály azonosítása az 1950–52 között egyházi személyek tevékenységének felderítésére nyitott személyi dossziék alapján történt, amit a hely szűke miatt csak néhány példával igazolok: ÁBTL. 3. 1. 5. O–12547/1. Badalik Bertalan 1; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9150. Ravasz László 1; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9391. Dr. Csiki Gábor 1; ÁBTL. 2. 1. IV/15. Dr. Gálos Henrik. 22.

⁴⁰ KAJÁRI ERZSÉBET: Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–56. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 2000. 157. p.

⁴¹ ÁBTL. 2. 1. XI/5. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére. 51.

⁴² Az alosztály azonosítása a korszakból származó dossziékban található iratok alapján történt, amit csak néhány példával támasztok alá: ÁBTL. 3. 1. 5. O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 62; ÁBTL. 3. 1. 5. O–18635/1. „Váci Püspökségen lévő reakció”. 100; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9938/1. Burka Kelemen 103; ÁBTL. 3. 1. 5. O–16132. „Szolidaritás” H.T.SZ. 36; ÁBTL. 2. 1. IV/44–1. Zsidó Hitközség. 231.

⁴³ ÁBTL. 3. 1. 5. O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 188; ÁBTL. 3. 1. 5. O–11538. Győr Római Katolikus Egyházmegye. 128; ÁBTL. 3. 1. 5. O–11516/1. Regnum. 42; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9041. Turóczy Zoltán. 152,

Egy 1956. július 14-ei keltezésű irat szerint további átszervezésre készült javaslat még a forradalom előtt. A IV. osztályt „Belső reakció ellen harcoló főosztállyá” szervezték át, amelynek IV/3. osztálya a „Klerikális reakció elleni elhárító osztály” volt.⁴⁴ Az osztályon belül – a javaslatához készült 1. számú melléklet alapján – két alosztályt terveztek létrehozni: a IV/3–a-t a katolikus klérus elleni harc, a IV/3–b-t pedig a protestáns egyházak és a különböző vallási szekták ellenséges elemei elleni harc alosztálya néven. Az osztályhoz tartoztak még a vidéki instruktorok, valamint a 20-as objektum, ami a IV/3–a alosztály mellé rendelt önálló speciális szakcsoport volt.⁴⁵ Ez a szervezeti változás 1956. október elejétől rövid ideig élt, így csak kevés feltárt dokumentum támasztja alá megvalósulását.⁴⁶

További átszervezésekre azonban már nem került sor, mert a forradalom elsöpörte az ÁVH-t is. Nagy Imre miniszterelnök 1956. október 28-án mondott rádióbeszédében eleget tett az ÁVH megszüntetését követelő társadalmi igénynek: bejelentette, hogy felosztatja a rend helyreállítását követően az ÁVH-t.

A szabadságharc leverését követően maga a Kádár-kormány gondoskodott róla, hogy a politikai rendőrség a régi formájában (ÁVH) újra ne szerveződhessen meg, bár tagjainak jó részét továbbra is a rendvédelmi szervek kötelékében hagyták.⁴⁷ Az állambiztonsági feladatok ellátásáról azonban gondoskodni kellett. Az 1956. évi 35. számú tvr. „az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények nyomozását a rendőrség hatáskörébe utalta”.⁴⁸ A Országos Rendőr-főkapitányság keretei között újraszerveződő Politikai Nyomozó Főosztályon belül 1957. január elejétől május elejéig a II/3–c alosztály feladataként dokumentálható az egyházakkal szembeni elhárítás.⁴⁹

154; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9152. Győri Elemér. 29; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9150/2. Dr. Ravasz László. 200; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9391/1. Dr. Csiki Gábor. 111, 112; ÁBTL. 3. 1. 5. O–8980. Papp Kálmán. 44; ÁBTL. 2. 1. IV/44–1. Zsidó Hitközség. 173.

44 MOL. XIX–B–1–au 1. csomó (a továbbiakban: cs.). iktató szám. 33–437/56. 26. d.

45 Sajnos e két szervezeti egységről a javaslat bővebb információt nem ad. A 20-as objektum jelentőségét azonban mutatja az, hogy 21 főt kívántak itt foglalkoztatni a Főosztály státuszainak keretein felül, míg a IV/3. osztályon összesen 25 fő dolgozott volna. MOL. XIX–B–1–au 1. cs. iktató szám. 33–437/1/56. 26. d.

46 ÁBTL. 3. 1. 5. O–9938/1. P. Burka Kelemen. 271; ÁBTL. 3. 1. 5. O–9398. „Sátánok”. 396.

47 PINTÉR TAMÁS: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 2000. 226–235. p.

48 CSEH, 1999. 79. p.

49 ÁBTL. 3. 1. 5. O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 223; ÁBTL. 3. 1. 5. O–12302/5. Endrey Mihály. 28, 95; ÁBTL. 3. 1. 5. O–11516/1a. Regnum. 426; ÁBTL. 3. 1. 2. M–29600. „Tolnai Lajos”. 66; ÁBTL. 3. 1. 2. M–37478. „Xavér”. 12.

1957 májusától a BM Politikai Nyomozó Főosztály V. osztályának volt a feladata belső reakció elleni elhárítás, amely magában foglalta az egyházak tevékenységének megfigyelését.⁵⁰ A szervezeti felépítéséből kiderül, hogy 1957 decemberétől a BM II. főosztály 5. osztálya volt a felelőse a „belső reakció elhárításá”-nak (146 fővel), az egyházakkal szembeni állambiztonsági munkát pedig a II/5-c alosztály látta el 16 fővel.⁵¹ Az alosztály munkájában nem választották még külön a katolikus, a protestáns, a kisegyházakkal és a zsidó felekezettel szembeni állambiztonsági tevékenységet. Az II/5-f alosztály feladata az ifjúság és az oktatás, a tudományos élet, a sport területén történő elhárítás volt.⁵² Az állambiztonsági iratok alapján megállapítható, hogy az illegális egyházi-ifjúsági szervezkedések, a szerzetesrendek tevékenységének felderítését is a II/5-f alosztály végezte el.⁵³ Ez a szervezeti felépítés 1962-ig maradt fenn.

A Szovjetunióban 1961-ben Hruscsov pártfőtitkár az SZKP kongresszusán felgyorsította a desztalinizáció folyamatát. 1962-ben az MSZMP PB és KB ülésein a Rákosi-korszak törvénytelenégeiről tárgyaltak, és lezárták a koncepciós perek felülvizsgálatát. Nyitás következett be a külpolitikában, 1963-ban az ENSZ-ben levették napirendről a magyar kérdést, cserében politikai alapon nyugvó amnesztiát hirdettek 1956 elítélteinek. 1959 és 1961 között kollektivizálták a mezőgazdaságot. A konszolidációs folyamat lezárásaként a párt 1962-ben tartott VIII. kongresszusán kijelentették: a szocializmus alapjainak lerakása befejeződött.⁵⁴ Ezek a folyamatok nem hagyhatták érintetlenül a BM szervezetét sem.

1962 augusztusában zajlott le a Kádár-korszak állambiztonsági szolgálatainak legnagyobb mértékű átalakítása, amely lényegében a rendszerváltásig meghatározta azok működési formáját. A személyi változások mellett a szervezeti keretek átalakításán volt a hangsúly. A főosztályi tagolódást felváltotta a főcsoportfőnökségi és a csoportfőnökségi struk-

⁵⁰ Ekkor még az osztályokat római számokkal jelölték. MOL. XIX-B-1-au 1. cs. 26. d.

⁵¹ „Klerikális reakció elleni elhárítás alosztály” elnevezést kapott az alosztály. MOL. XIX-B-1-au 27-286/57. 1. cs. 26. d.

⁵² Uo. A szervezeti felépítést tartalmazó ábrán csak az ifjúsági vonal van feltüntetve, az oktatás a tudományos élet, a sport területén az „ellenséges elemek” elhárításának feladatát jelenleg az ÁBTL-ben őrzött dossziék alapján lehet dokumentálni. ÁBTL. 3. 1. 2. M-17379. „Arató”. 68; ÁBTL. 3. 1. 2. M-13236. „Vámos József”. 5; ÁBTL. 3. 1. 2. B-93036 „Krasznai” 3; ÁBTL. 3. 1. 5. O-16537/48. Horn Emil. 8; ÁBTL. 4. 1. A-985/2. Ifjúsági és tudományos területtel kapcsolatos anyagok. 1-14.

⁵³ ÁBTL. 3. 1. 2. M-28500. „Vértess László”. 225; ÁBTL. 3. 1. 2. M-34203/2. „Ráckevei”. 92; ÁBTL. 3. 1. 5. O-12311/1. „Felkészülők”. 196; ÁBTL. 3. 1. 5. O-14963/3. „Canale”. 29.

⁵⁴ GYARMATI GYÖRGY: Politika és társadalom 1945-1989 között. In: Magyarország a XX. században. Főszerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. I. köt. Szekszárd, 1997. 227-232. p.

túra, amelyben a III. Főcsoportfőnökség hatásköre volt az állambiztonsági feladatok ellátása.⁵⁵ Öt csoportfőnökség és hat önálló osztály jött létre, amelyek közül a hírszerzés (BM III/I.) és a kémelhárítás (BM III/II.) a korábbinál nagyobb szerepet kapott. A megyei rendőrfőkapitányságok politikai osztályai a BM központi osztályok helyi szerveiként funkcionáltak. 1962. augusztus 29-én Borgos Gyula rendőr ezredes, a BM Titkárság vezetője által készített Körlevélből kiderül, hogy a Belső Reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökségen belül (BM III/III.) az 1. osztály feladata volt a „belső reakció” elleni küzdelem, az osztály vezetésével Eperjesi László rendőr alezredest bízták meg.⁵⁶ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött dossziék alapján nyomon követhető, hogy az osztályon belüli elhárítási területek felosztásában a korábbi II/5-c alosztály feladatait a BM III/III-1-c alosztály vette át,⁵⁷ míg a II/5-f alosztály munkáját a továbbiakban a BM III/III-1-f alosztály látta el.⁵⁸

A III/III. Csoportfőnökség ezen tagolása azonban csak az év végéig maradt így. 1962 decemberében az addig meglévő két osztályt szétbontották. A szabotázs-elhárítással a III/III-4. osztály foglalkozott tovább, az egyházak tevékenységének ellenőrzését a III/III-2. osztály feladatai közé sorolták.⁵⁹ A levéltári források alapján az derül ki, hogy az osztály két alosztályra tagolódott: a III/III-2-a alosztály végezte az egyházakkal (katolikus, protestáns, zsidó, kisegyházak) szembeni elhárítást,⁶⁰ és valószínűleg a III/III-2-b alosztály feladata az ifjúsági vonalon, az oktatás területén történő elhárítás volt.⁶¹ Azonban úgy tűnik, hatásköri átfedések voltak e két alosztály munkájában, mert több dossziében található irat is azt bizonyítja, hogy a III/III-2-b alosztályon az ifjúság

⁵⁵ CSEH, 1999. 80. p.

⁵⁶ MOL. XIX-B-1-au 1. cs. BM Titkárság 10-1513/1962. 26. d. A vezető pozíciót betöltő államvédelmi/állambiztonsági tisztek életrajzához ld. ÁBTL. honlapja: www.abtl.hu – 2009. június. (Állambiztonsági vezetők életrajzai.)

⁵⁷ ÁBTL. 3. 1. 5. O-14963/2. „Canale”. 258; ÁBTL. 3. 1. 2. M-32404/2. „Szamosi László”. 151; ÁBTL. 3. 1. 2. M-29600. „Tolnai Lajos”. 384; ÁBTL. 3. 1. 2. M-40918/1. „Szaniszló Pál”. 238, 261; ÁBTL. 3. 1. 2. M-37478. „Xavér”. 217.

⁵⁸ ÁBTL. 3. 1. 2. M-28500. „Vértes László”. 232; ÁBTL. 3. 1. 2. M-34203/2. „Ráckevei”. 94; ÁBTL. 3. 1. 5. O-12311/2. „Felkészülők”. 67; ÁBTL. 3. 1. 5. O-14963/3. „Canale”. 162.

⁵⁹ Az ÁBTL. archontológiai és szervezettörténeti kutatásai. (Kézirat, 2009.)

⁶⁰ ÁBTL. 3. 1. 5. O-12547/7. Badalik Bertalan. 62; ÁBTL. 3. 1. 5. O-12302/3. Endrey Mihály. 168; ÁBTL. 3. 1. 5. O-12817/13. Dr. Hamvas Endre. 178; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13599/1. Evangélikus egyházi reakció. 97; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13603/1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése. 392; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13586/1. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása. 107, 295; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13616. „Exodus”. 10.

⁶¹ ÁBTL. 3. 1. 2. M-30343. „Kovács István”. 5; ÁBTL. 3. 1. 2. M-29549. „Torday Sándor”. 8; ÁBTL. 3. 1. 5. O-16616/262. Kolonits Ferenc. 74.

vallásos nevelésének-oktatásának megakadályozásával és a szerzetesrendek tevékenységének felderítésével is foglalkoztak.⁶²

1966-ban újból átszervezték a BM III/III. Csoportfőnökség osztálystruktúráját. Az „egyházi részleg” a korábbi Népgazdasági Elhárító Osztály helyét örökölte a szervezeti kereteken belül, mert a „népgazdaság területén folyó ellenséges tevékenység elhárítása” átkerült a BM III/II. Csoportfőnökség hatáskörébe.⁶³ Ekkortól kezdve a rendszerváltásig a BM III/III. Belső Reakció Elhárítási Csoportfőnökség 1. osztálya lett felelős az egyházakkal szembeni elhárításért.⁶⁴ Az osztályt két alosztályra bontották. A III/III-1-a alosztály a katolikus egyház,⁶⁵ a III/III-1-b alosztály a protestáns egyházak állambiztonsági ellenőrzését látta el.⁶⁶ Ez a struktúra rövid időn belül, 1967 nyaratól ismét kissé módosult. Az állambiztonsági iratok szerint 1967. június végétől a protestáns egyházakkal szembeni elhárítás átkerült az ekkor létre hozott III/III-1-c alosztály feladatkörébe.⁶⁷ Vélelmezhetően ugyanekkor a III/III-1-a alosztály tevékenységi köréből kiemelték a szerzetesrendek tevékenységének figyelését, ellenőrzését, amelyet egy új, önálló alosztály, a III/III-1-b hatáskörébe utaltak.⁶⁸ Ezt a változást támasztja alá a

⁶² ÁBTL. 3. 1. 2. M-28500/1. „Vértés László”. 6; ÁBTL. 3. 1. 2. M-37069/2. „Szénási”. 3; ÁBTL. 3. 1. 2. M-34203/2. „Ráckevei”. 216; ÁBTL. 3. 2. 1. Bt-1091/1. „Perry Ralph”. 200; ÁBTL. 3. 2. 3. Mt-1820/1. „Salzner Richard”. 323; ÁBTL. 3. 1. 5. O-12893/7. „Konspirálók”. 71.

⁶³ ÁBTL. 4. 2. 10-21/23/1. (1966. május 2.) A 0023/1966. számú belügyminiszteri parancs. 13. d.

⁶⁴ Az ÁBTL. archontológiai és szervezettörténeti kutatásai. (Kézirat, 2009.); A források alapján úgy tűnik, hogy a zsidó felekezettel szembeni állambiztonsági tevékenységet a BM III/II-5-a, majd a III/II-4-a alosztály látta el. ÁBTL. 3. 1. 2. M-37478/2. „Xavér”. 71; ÁBTL. 3. 1. 2. M-37477. „Fecske Pál”. 6. A zsidó felekezettel szembeni elhárítás 1975-ben a BM III/III-1-c alosztály feladatai közé került. ÁBTL. 3. 1. 2. M-39016. „Viola”. 7; ÁBTL. 3. 1. 2. M-37477/4. „Fecske Pál”. 8. Egy 1981-es dokumentum már, mint a BM III/III-1-c alosztály izraelita egyházi reakciós vonalának nevezi a zsidó felekezettel szemben végzett állambiztonsági tevékenységet. ÁBTL. 3. 1. 2. M-39016. „Viola”. 264.

⁶⁵ ÁBTL. 3. 1. 2. M-32402. „Mátyási Miklós”. 77; ÁBTL. 3. 1. 2. M-30613/3. „Kiss János”. 68; ÁBTL. M-37075. „Tanár”. 26; ÁBTL. 3. 1. 9. V-238. Dr. Széll Kálmán és társai. Pétery József volt váci püspök anyaga. 5.

⁶⁶ ÁBTL. 3. 1. 2. M-32404/5. „Szamosi László”. 340; ÁBTL. 3. 1. 2. M-29600/3. „Tolnai Lajos”. 7; ÁBTL. 3. 1. 2. M-40918/3. „Szaniszló Pál”. 123; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13142. „Táborozók”. 8; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13652/2b. Keresztény Békekonferencia. 441, 465, 466; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13599/2. Evangélikus egyházi reakció. 152, 172.

⁶⁷ ÁBTL. 3. 1. 2. M-32404/5. „Szamosi László”. 578; ÁBTL. 3. 1. 2. M-29600/3. „Tolnai Lajos”. 290; ÁBTL. 3. 1. 2. M-40918/1. „Szaniszló Pál”. 235; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13142/1. „Táborozók”. 222; ÁBTL. 3. 1. 5. O-13599/2. Evangélikus egyházi reakció. 173.

⁶⁸ ÁBTL. 3. 1. 2. M-34203. „Ráckevei”. 315; ÁBTL. 3. 1. 2. M-37076/2. „Feledi Zsolt”. 8; ÁBTL. 3. 2. 1. Bt-1091/1. „Perry Ralph”. 216; ÁBTL. 3. 1. 5. O-20034 „Építők” 193.

BM Állambiztonsági Szakbizottsága által a Belső Reakció Elhárítási Csoportfőnökség feladatainak, működési rendjének, struktúrájának kialakítására tett 1971-es javaslata, amelyben a III/III-1-b alosztály feladatai közül kiemelte a legális szerzetesrendekkel (bencések, ferencsek, piaristák és a szegény iskolanővérek) szembeni állambiztonsági feladatokat, s azokat a III/III-1-a alosztály tevékenységi körébe utalta.⁶⁹ A III/III-1-b alosztály illetékességi körében csak az illegális szerzetesrendek tevékenységének felderítése maradt. Ezt a változtatást a dokumentum a mindkét alosztályon kívánatos „egységes profil” kialakításával indokolta. A III/III-1-c alosztály munkája nem változott, továbbra is a „protestáns egyházakban és a szektákban lévő ellenséges elemek elhárítása” volt a célja. A BM III/III. Csoportfőnökség 1972. április 1-én kiadott ügyrendjében található szervezeti felosztásában a BM III/III-1. osztályt mint az egyházak vonalán tevékenykedő ellenséges elemeket elhárító osztályt említi, melynek feladatairól is tájékoztatást ad a dokumentum.⁷⁰

A BM III/III. Csoportfőnökség 1989-es állománytáblázatában található az Egyházi Reakció Elhárító Osztálynak az a hármas tagolása, amely 1990-ig fennmaradt: a III/III-1-a alosztály a római katolikus egyházzal szembeni, a III/III-1-b alosztály a római katolikus egyházi vezetéssel és intézményekkel szembeni, a III/III-1-c alosztály a protestáns és más egyházakkal, illetve szektákkal szembeni elhárítás feladatát végezte.⁷¹

Hírszerzés és az egyházak

Az állambiztonsági szervek természetesen nemcsak a hazai egyházakkal szemben végezték a munkájukat, hanem igyekeztek a külföldön élő egyházi személyek, intézmények tevékenységének felderítésével is információkat gyűjteni. Ezzel a feladattal a hírszerzés, illetve a kémelhárítás foglalkozott.⁷²

A második világháborút követően önálló szervként a politikai rendőrségen belüli hírszerzés csak 1950. január 1-jén, a Minisztertanácsnak alárendelt ÁVH keretében az I. főosztály 5. osztályaként jött létre.⁷³ Az

⁶⁹ MOL. XIX-B-1-au 2. cs. 26. d.

⁷⁰ ÁBTL. 4. 2. 80–223/1972. A BM III/III. Csoportfőnökség ügyrendje. 16.

⁷¹ ÁBTL. 1. 11. 6. 16–80/73/1989. BM III/III. (Belső reakció elhárító) Csoportfőnökség állománytáblázata; Cseh, 1999. 88–89. p. Sajnos az iratokból nem derül ki, hogy mikor lépett érvénybe az állománytáblázat.

⁷² A politikai hírszerzés szervezettörténeti változásainak legalaposabb összefoglalója: TÓTH ESZTER: A politikai hírszerzés szervezettörténeti vázlata 1950–1990. (kézirat) 2009. (továbbiakban: TÓTH, 2009.)

⁷³ 1950-ig az ÁVO és az ÁVH különböző osztályai foglalkoztak mindenféle hírszerzéssel. ÁBTL. 2. 1. XI/4. Javaslatoz a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 53.; GYARMATI GYÖRGY: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. Fordulat és folyamatosság a kommunista párt politikájában, 1948-ban. In: Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 1999. 138. p.

osztályon belül a „c” alosztály feladata volt a Vatikán elleni hírszerzés, az egyházi emigráció tevékenységének felderítése. 1950 szeptemberében a hírszerzés a III. főosztály vezetőjének irányítása alá került, és önálló, Államvédelmi Hírszerző Osztály néven és X/3-as számon működött tovább.⁷⁴ A változások kismértékben érintették az alosztályok feladatköreit is. A I/5–c alosztály munkáját a X/3–c alosztály vette át, kivéve az emigrációs vonalat, amely a X/3–d alosztályhoz került. 1951. szeptember 28-án az osztályt a VIII. főosztállyá szervezték át, amely két évig Hírszerző Főosztály néven működött.⁷⁵ Ekkoriban kristályosodtak ki azok a szakterületek, amelyek, bár még sokszor átalakították a hírszerzés szervezetét, de lényegében a követendő fő irányvonalakat jelentették. A VIII. főosztály keretein belül a 3. osztály foglalkozott a nyugat-európai és olasz mellett a vatikáni vonalon kitűzött célok megvalósításával. Amikor 1953-ban betagolták az ÁVH-t a BM szervezetébe, a hírszerzés először a II. osztály, majd 1955-től a II. főosztály elnevezést viselte, a BM ÁVH 1956. október 28-ai feloszlatásáig. A VIII/3. osztály feladatát a II/3. osztály látta el.

A szabadságharc bukását követően a hírszerzést 1957 januárjától májusig a Honvédelmi Minisztérium keretein belül önálló csoportfőnökségi jogkörrel felruházza szervezték újjá.⁷⁶ 1957 májusától, amikor újra megalakították a BM-en belül a politikai nyomozó szerveket, a hírszerzés a II. főosztály 3. osztálya lett.⁷⁷ Az állambiztonsági iratok alapján a BM II/3–e alosztály feladatköre lehetett az egyházi vonalon történő hírszerzés.⁷⁸

Az 1962-es átszervezést követően a hírszerzés a III/I. Csoportfőnökség hatáskörébe került,⁷⁹ és 3. osztálya látta el az egyházakkal szembeni hírszerzés feladatait.⁸⁰ 1964-től egy rövid időre a III/I–4 osztály fel-

⁷⁴ ÁBTL. 2. 8. 1. 34/1950. ÁVH, Bp. Állományparancs I. 1950. 08. 25.; Tóth, 2009.

⁷⁵ BORECKY BEATRIX: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In: Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Szerk.: GYARMATI GYÖRGY. Bp., 1999. 106. p.

⁷⁶ ÁBTL. 1. 6. BM II/3. osztály – V. tétel – szám nélkül. Javaslat a 3. Csoportfőnökség szervezeti felépítésére és feladataira. Tóth, 2009.

⁷⁷ ÁBTL. 1. 6. 63–1417/1957. Javaslat a II/3. osztály szervezésére; ÁB 674. Az érvényes miniszteri, miniszterhelyettesi parancsok, utasítások, közös utasítások gyűjteménye. Bp., 1957.; Tóth, 2009.

⁷⁸ ÁBTL. 3. 2. 7. Cs–2/1. „Hontalanok”. 255, 257, 261.

⁷⁹ A BM III/I. Csoportfőnökség vezetőjének 1962. augusztus 15-ei hatállyal Komornik Vilmos rendőr alezredest nevezték ki. ÁBTL. 2.8.1. 1019/1962.08.21. BM parancs; CSEH, 1999. 79–80. p.

⁸⁰ Valószínűleg a Vatikán irányába, az emigráns katolikus papokról, intézményekről való hírszerzés a III/I–3–d, a külföldön élő protestáns egyházi személyekről, nemzetközi protestáns szervezetekről a III/I–3–e alosztály gyűjtött adatokat. ÁBTL. 3. 1. 5. O–14963/8a. „Canale”. 210; ÁBTL. 3. 1. 5. O–13603. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése. 227.

adatköre lett az olasz–vatikáni vonalon történő hírszerzés,⁸¹ de az 1966-os átszervezést követően ismét a 3. osztály látta el az egyházi vonalon történő információgyűjtést.⁸² A BM III/I–4., a Külföldi Kémelhárítási Szolgálat Osztályának L alosztálya bizonyíthatóan többször is foglalkozott katolikus és protestáns egyházi személyekkel, intézményekkel kapcsolatos hírszerzéssel.⁸³ 1968-ban újból a BM III/I–4. osztály feladatai közé került a Vatikán és a papi emigráció elleni hírszerzés,⁸⁴ majd az 1971-es átszervezését követően az Izrael irányába történő információgyűjtés is.⁸⁵ Egy újabb feladatköri változást követően 1981-től a BM III/I–3 osztály végezte a Vatikán, a protestáns világszervezetek, emigrációs vallási központok és a cionizmus elleni hírszerzést.⁸⁶ Az 1987-es állománytábla szerint a Nyugat-Európai Osztályon belül az egyházakkal szembeni hírszerzés a III/I–3 osztály „c” alosztályának volt a feladata, ami a rendszerváltásig nem változott.⁸⁷ A csoportfőnökségek közötti kooperációt mutatja egy 1989 januárjában keletkezett, a BM III/III. Csoportfőnökségének az adott évre vonatkozó munkaterve, melyben a Vatikánnal kapcsolatos állambiztonsági munkában szoros együttműködést ígér a BM III/I–3. osztállyal.⁸⁸ A rendszerváltozást követően az állambiztonsági szervek működése alapvetően megváltozott. Az 1990. évi X. tv. kivette a titkosszolgálati

⁸¹ ÁBTL. 1. 11. 4. BM III/I. Csoportfőnökség állománytáblázata (1964. 04. 27.) TÓTH, 2009.

⁸² ÁBTL. 1. 11. 4. 67–1309/1966. Vázlat a III/I. Csoportfőnökség szervezeti felépítésére. 5. d. Valószínűleg a Vatikán irányába a III/I–3–d.; a protestáns egyházi szervezetek felé a III/I–3–j alosztály feladata volt a hírszerzés. ÁBTL. 3. 2. 3. Mt–567/1. „Wittmann Karl”. 210; ÁBTL. 3. 1. 5. O–13652/2b. Keresztény Békekonferencia. 441.

⁸³ ÁBTL. 3. 2. 7. Cs–2/9. „Hontalanok”. 7, 15; ÁBTL. 3. 1. 5. O–13603/1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése. 481.

⁸⁴ ÁBTL. 1. 11. 4. 67–1077/1968. BM III/I. Csoportfőnökség ügyrendje (1968. augusztus 5.) TÓTH, 2009.

⁸⁵ ÁBTL. 4. 1. A–1353/4. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai (Feljegyzések ellenséges ideológiák és nézetek terjesztéséről). 1972. A BM III/I. Hírszerző Csoportfőnökség ügyrendje, 1972. március 10.; CSEH, 1999. 83–84. p. Vélemezhetően idetartozhatott a protestáns egyházak irányába folytatott hírszerző tevékenység is.

⁸⁶ ÁBTL. 1. 11. 4. 67–55–16/1982. A BM III/I. Csoportfőnökségen szervezett TÜK oktatás tematikája (1982. 02. 16.) TÓTH, 2009.

⁸⁷ ÁBTL. 1. 11. 4. 4–67–16–444/1/1987. BM III/I Csoportfőnökség állománytáblázata. TÓTH, 2009.

⁸⁸ ÁBTL. 1. 11. 1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai 45–73/3/4/89. 30. d. Mindezt megerősíti egy korábbi, 1988. április 29-én kelt dokumentum, melyben „a Vatikán és más világegyházak elleni hírszerző munka” a III/I–3. osztály feladatai között szerepel. ÁBTL. 1. 11. 1. 45–73/4/1988. 95. d. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség központi szerveinek vezetői által 1988. május hónapra tervezett vezetői értekezletekről.

feladatokat a BM kereteiből.⁸⁹ A BM III/III. Csoportfőnöksége jogutód nélkül szűnt meg, a BM III/I. Csoportfőnökség feladatait pedig a később létrehozott Információs Hivatal vette át.⁹⁰

Táblázat

1945-1946	Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztály (PRO) ⁹¹
1946-1948	Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) III. Alosztály /vonal/ (Egyházakkal szembeni hírszerzés és elhárítás)
1948-1949	Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) B ügyosztály III. alosztály
1950-1953	Államvédelmi Hatóság (ÁVH) I. Főosztály (Hálózati Főosztály) I/2. Osztály (Belső Reakció Elleni Harc Osztálya) I/2-b alosztály (Klerikális reakció elhárítás)
1953-1956	Belügyminisztérium IV. Osztály (Belső Reakció Elhárítás) IV/5. alosztály (Katolikus egyházi elhárítás) IV/6. alosztály (Protestáns és kisegyházak elhárítás)
1956	Belügyminisztérium IV. Főosztály ⁹² (Belső Reakció Ellen Harcoló Főosztály) IV/3. Osztály (Klerikális reakció elleni elhárító osztály) IV/3-a alosztály (Katolikus klérus elleni harc alosztálya) IV/3-b alosztály (Protestáns egyházak és különböző vallási szekták ellenséges elemei elleni harc alosztálya)
1956-1957	Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II Főosztály (Politikai nyomozó Főosztály) II/3. Osztály (Belső Reakció elhárítás) II/3-c (Klerikális reakció elhárítás)

⁸⁹ 1990. évi X. törvény a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról.

⁹⁰ 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról.

⁹¹ A jelenleg ismert iratanyagban nem található külön egyházakkal foglalkozó osztály.

⁹² 1956. október 3-tól a IV. Osztályt Főosztállyá szervezték át.

1957/1958⁹³
-1962.08.15.

Belügyminisztérium
Politikai Nyomozó Főosztály / II. Főosztály
V. Osztály /5. Osztály (Belső reakció elleni harc osztály)
II/5-c Klerikális reakció elhárítás⁹⁴

1962.08.15.-
1962.12.15.

Belügyminisztérium
III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség)
III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázzselhárító Csoportfő-
nökség)
III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás)
III/III-1-c alosztály (Klerikális reakció elhárítás)⁹⁵

1962.12.15.-
1966.06.30.

Belügyminisztérium
III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség)
III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázzselhárító Csoportfő-
nökség)
III/III-2. Osztály⁹⁶
III/III-2-a alosztály (Klerikális reakció elhárítás)⁹⁷

1966.07.01-
1967.06.15.

Belügyminisztérium
III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség)
III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázzselhárító Csoportfő-
nökség)
III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás)
III/III-1-a alosztály (Katolikus egyházi vonalon történt elhárítás)
III/III-1-b alosztály (Protestáns és kisegyházak vonalán történő elhárítás)

1967.07.01-
1972.04.01.

Belügyminisztérium
III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség)
III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázzselhárító Csoportfő-
nökség)
III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás)
III/III-1-a alosztály (Katolikus egyházi vonalon történt elhárítás)
III/III-1-b alosztály (Szerzetesrendek)
III/III-1-c alosztály (Protestáns és kisegyházak vonalán történő elhárítás)

⁹³ Az 1957. május 6-ai parancsban a Politikai Nyomozó Főosztálynál az osztályokat még római számmal jelölték, 1958-tól biztosan arab számozásra tértek át.

⁹⁴ A II/5-f alosztály 1958-tól feladatköreiben is szerepel egyházakkal szembeni elhárító tevékenység, elsősorban ifjúság, és a szerzetesrendek körében.

⁹⁵ A II/5-f alosztály feladatköréit veszi át a III/III-1-f alosztály.

⁹⁶ Az osztály és alosztály elnevezése a jelenleg ismert ügyrendek alapján nem ismert.

⁹⁷ A BM III/III-1-f alosztály feladatkörét vélelmezhetően a III/III-2-b alosztály vette át.

1972.04.01.-
1989⁹⁸

Belügyminisztérium

III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség)

III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció elhárító Csoportfőnökség)

III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás)⁹⁹

III/III-1-a alosztály (Katolikus egyházi vonalon történt elhárítás)

III/III-1-b alosztály (Illegális szerzetesrendek)

III/III-1-c alosztály (Protestáns és kisegyházak vonalán történő elhárítás)

⁹⁸ A dossziék alapján 1989-ig változás nem történt.

⁹⁹ 1971-ben már megkezdték a BM átszervezését, de csak az 1972-ben hatályba lépett ügyrend határozta meg a BM III/III. Csoportfőnökség szerveit és azok feladatait.